

Vad vi bör minnas och förvalta efter Johan Asplund

EN DEL MÄNNISKOR är före sin tid. Det var Asplund några gånger, första gången när han provocerade fram debatten om ”mjukdata” i sociologin på 60-talet. Strax efter att den sociologiinterna debatten hade startats av honom i *Sociologisk Forskning* publicerade Asplund en bok som fick mycket större spridning, *Om undran inför samhället*. Den kom att bli kursbok och funderingsbok på många håll, från A-kurser upp till doktorandnivå. Den lästes också bland naturvetare, ingenjörer och medicinare. Presentationen av sociologisk kunskap i mjuka data var då något udda. Det blev samlingsfärdigt med Asplunds klara och vackra uttryckssätt. Metoddebatten blev långvarig och intensiv.

Jag vill emellertid fokusera på något som kom senare, och som jag menar är det vi bör hålla kvar efter Asplund och odla vidare på. Han kom under 80-talet att närma sig kultur- och historie-analys. Det i mitt tycke mest fullödiga uttrycket för historieintresset kom med hans längsta och mest underhållande bok, *Tid och rum, individ och kollektiv* (1983). Här finns öppningar åt idé- och lärdomshistoria, antropologi, (social) historia, kulturgeografi och psykologi. Asplund utnämner utan åthävor socialpsykologin till en vetenskap som kan och bör presentera sig som historisk för att erövra den betydelse den rätteligen bör ha. Han menade – före Kenneth Gergen – att en socialpsykologisk tolkning av historiska processer, nära och fjärran i tid och rum, kan ge oss väsentlig – och varnande – kunskap om det mänskliga samhällets utveckling.

Den tendensen fick blomma ut i hans mest lästa bok, *Det sociala livets elementära former* (1987). Den asplundska väckarklockan skraller sällan högt, men här gör den det. Här finns en tung samhälls- och kultur-kritik skälvanande mellan raderna i hela boken. Den fortlever i alla hans följande böcker. Boken blev en lärobok i socialpsykologi, dessutom den mest lästa bland samhällsvetare i Sverige. Delarna 1 och 3 kan läsas så, men där finns något mer, och omistligt värdefullt, att hämta. Tydligast kommer detta fram i bokens korta del 2, tre kapitel som refererar tätt till varandra.

Asplund uppfinner en ny term, som inte finns vare sig på svenska eller engelska: Social responsivitet. Redan den innebörd han lägger i begreppet pekar på Asplund som en föregångare. Hans enkla grundtes är att bland de drag som konstituerar det mänskliga psyket och särpräglar det som mest, finns Homo sapiens tendens att svara på stimuli utifrån, särskilt dem från artfränder. Han kallar denna tendens för spontan. Man kan också säga axiomatisk, i den meningen att den inte behöver förklaras, bara konstateras. Från fostrets responser på yttre stimuli, till ögonens sista rörelser hos den döende åldringen är Homo sapiens helt enkelt mycket responsiv, och bland

artfränder socialt responsiv. Det är som om detta är en självklarhet, men så har det inte behandlats i samhälls- och beteendevetenskapen. Idag, decennier senare, producerar neurovetenskapen dagligen nya empiriska data om just detta. Asplund föregrep alltså i allmänna termer den forskning om Homo sapiens konstitution som nu explosionsartat växer fram.

Asplund menar att social responsivitet inte behöver läras. Den är fundamental. Däremot behöver barn lära sig dess motsats, asocial responslöshet. Den är en sekundär påbyggnad som behövs i många lägen i livet. Exempel kan hämtas från andra håll än Asplunds eget, t. ex från psykoanalysen. Freudsk s.k. bortträngning är förstås ett försök till asocial responslöshet som ofta nog är grundat i outhärdliga eller på annat sätt olösta känslomässiga konflikter. Den asociala responslösheten behöver inte ha bara individuella uttryck och grunder. Vårt samhälle har sedan bokens publicering skapat nya områden där den triumferar stort. Närhelst du inte ser den tiggande romen utanför systemets dörr ägnar du dig åt (inlörd) asocial responslöshet.

Det korta mittenpartiet i boken tar upp den abstrakta socialiteten. Det är Asplunds egen term, men han menar att fenomenet hade upptäckts under 1800-talet. Just upptäckts. Det betyder att den fanns dessförinnan men att den upptäcktes med systematik av bl.a. Gabriel Tarde. Centralt i Asplunds framställning är att den abstrakta socialiteten inte står stilla i historien. Den är på frammarsch. Tarde upptäckte något som höll på att växa till sig och han insåg vidden av vad som skedde. Socialitetens grundformer är både omistliga och konkreta. Ett samhälle med växande abstrakt socialitet lever farligt, det företar en vandring mot kollektivt mentalt självmord.

Asplund är kortfattad om den abstrakta socialiteten, och inte så drastisk som jag nysst uttryckte mig. Men han tillämpar begreppet vid alldeles rätt tidpunkt och på många fenomen. På en punkt är han mer utförlig och prickar alldeles rätt mål: utbrändhet som ett resultat av specifika sociala processer. På 80-talet koloniserades utbrändheten som ett forskningsrevir av Christina Maslach. Asplund gör en dräpande och lågmäld kritik av hennes teori om utbrändhetens orsaker. Hon menade att den beror på alldeles för mycket arbete som inte belönas på rätt sätt. Asplund genmäler att utbrändhet beror av att man inte får respons från andra, oavsett hur mycket man jobbar. Får man svar kan man jobba obegränsat, även i yrken som sjuksköterska eller lärare. Men får man inte respons, då bränns man ut. Under moderniseringen sker en fortlöpande abstraktifiering av socialiteten, som mjölkar fram responslöshet och likgiltighet. Asplund ser pessimistiskt på framtiden i detta hänseende. Få har noterat att Maslach senare har närmat sig Asplunds ståndpunkt.

Tanken bakom den abstrakta socialiteten var inte ny. Asplund axlade manteln efter många berömda anfäder, alltifrån Marx om alienation, Durkheim om faran med bara organisk solidaritet och kanske framför allt Webers implicita psykologi bakom byråkratiseringsbegreppet. Men Asplunds term är ny och unik för vår tid, och sällsamt väl träffande. Den pekar mitt i prick på något som just händer intensivare än förut. Och han beskriver fenomenet målade och utan att behöva tillgripa komplicerade teoretiska modeller. I själv verket består ju första delen av boken av att Asplund refererar åtskilliga av de klassiska socialpsykologiska experimenten, och förklarar dem som resultat av

olika typer av social responsivitet, och/eller dess frånvaro. I den abstrakta socialitetens rike objektifierar människor varandra i allt högre utsträckning. Det är inte någon ondskas, individuell eller kollektiv, inte heller några dåliga gener eller dna-spiraler eller aggressiv biokemi, som framkallar objektifieringen. Det är de sociala och historiska processer, inom vilka vårt dna och våra gener verkar, som åstadkommer det.

I den asplundska världen råder ingen tvekan om att processer med abstrakt socialitet bör användas som delförklaringar till mycket som idag (åter) behandlas som renodlat individuellt psykiatriska och/eller psykologiska egenskaper hos enskilda människor: depression, bipolärt syndrom, utmattningssyndrom, utbrändhet, adhd och mycket annat. Om man skulle ta den asplundska begreppsvärlden och teorin ad notam, så förestår en enorm rekonstruktion i de åtgärder som syftar till att åtgärda problemkomplexen i det mellanmänniskliga psyket.

Men vi behöver inte gå till psykiatrin för att hitta verkningar av den abstrakta socialiteten. Hela vår dagliga tillvaro är numera indränkt med olika former av den. Smartphones, skyddsprogram i datorn för att ens barn inte ska titta på olämpligt material, den automatiska telefonsvararen, kanske t.o.m. den elektroniska rösten som upplyser mig varje vecka om när tåget kommer in på spår 1. För 30 år sedan var det vanligt med samtal och tjatter i varje tågupé. SJ fick avdela en särskild kupé för personer som ville ha tyst omkring sig. Det behövs inte längre. Det finns ingen i kupén som alls vet om att det finns någon annan i den än deras egen kompis, ”den abstrakte andre”, mobilen. Den är numera min ”signifikante andre” på både tåget och gatan, oavsett hur många människor av kött och blod man har kring sig. Den signifikante andre har blivit en virtuell, abstrakt, person som lever i – och regerar dig från – en platt manick som vi alla ständigt bär i handen. Livs levande människor i tågupén, tunnelbanan eller på gatan är för oss störande moment.

Med sin aldrig sinande formuleringskonst och sitt genomträngande kritiska tänkande rörde Asplund under lång tid om grundligt i vår samhälls- och kulturvetenskap. Han hade allt oftare en pessimistisk tolkning av nya sociala processer. Därför blev de varningssignaler. Han skilde dig därigenom från bl.a. Anthony Giddens som i sin bok *Modernity and Self Identity* rörde vid liknande fenomen som Asplund, men som gjorde mer hoppfulla tolkningar av dem än han. Giddens saknade – eller undvek? – den negativa potentialen i ett begrepp som abstrakt socialitet. Jag hade gärna sett fjärrskådaren Asplund vidareutveckla det begreppet systematiskt.

Svensk samhälls- och beteendevetenskap hade i Asplund en stor tillgång, och hans bortgång utgör en stor förlust. Vi har ett mångsidigt arv att förvalta.

Lars-Erik Berg, Högskolan i Skövde